

INSOMNIILE UNUI MARE CĂRTURAR:

LAMPA DE LÂNGĂ TÂMPLĂ DE

G. I. TOHĂNEANU

de

Dumitru VLĂDUȚ

În ziua în care era sărbătorit de Universitatea din Timișoara la împlinirea a 80 de ani, profesorul G. I. Tohăneanu era autorul unei opere întinse ce impunea un respect imens. Întinderea operei venea din aceea că, pe lângă harul creativ, profesorul G. I. Tohăneanu a fost și un mare truditor intelectual. Această trăsătură a individualității sale e sugerată și de titlul ultimei cărți din timpul vieții, *Lampa de lângă tâmplă*, apărută chiar în ziua sărbătoririi la Universitatea de Vest din Timișoara în luna mai din anul 2005. Nu știm ca această carte semnificativă și prin titlul ei să fi reținut atenția altor comentatori. Ne propunem de aceea o analiză a sa, nu o simplă recenzie. Titlul cărții, așa cum profesorul mărturisește într-un mișcător articol-prefață care dă și numele lucrării, e sugerat de imaginea de pe coperta cărții lui Fanny Rebreanu, *Cu soțul meu*, apărută în 1963: „Pe copertă, o lampă aprinsă străjuiește o masă de lucru pe care o știm, de atâta amar de lucru, pustie. Lampa aceasta a vegheat, nopți nesfârșite (*noctes vigilare serenas* – spune Lucrețiu), veghea trudită a artistului. Lumina ei statornică pare a fi adunat, în sine, lumina frunții lui” (LT¹, 10). Frumos omagiu al acestui mare truditor al scrisului, Liviu Rebreanu!

Truditor al scrisului și al gândului s-a dovedit însă și G. I. Tohăneanu, iar articolul-prefață, purtând titlul *Lampa de lângă tâmplă*, rezuma tocmai o atitudine față de viață, față de specificul muncii intelectuale, cu deosebire filologice. Paginile articolului se doreau a fi destinate studenților din anul I de la Facultatea de Litere, care vor deveni profesori. Ele proveneau din partea unui dascăl și om al științei care, firește, avea conștiința îndelungii sale experiențe didactice și de slujitor al

¹ G. I. Tohăneanu, *Lampa de lângă tâmplă*, Timișoara, Editura Amphora, 2005, 254 p.

scrisului filologic. Îndemnul esențial era chibzuirea cu atenție și inteligență a timpului la vârsta marilor făuriri. Las rândurile respective ale articolului s-o spună mai bine decât am face-o printr-o inevitabil palidă rezumare: „«Gaudeamus igitur» – dar cu măsură și la răstimpuri, numai atunci când «bucuria» – atât de necesară omului întreg – izvorăște în activitatea zilnică, din conștiința datoriei împlinite. Pentru aceasta este necesar să vă drămuțiți, cu atenție și înțelepciune, fiecare moment liber. Știindu-se într-un anumit sens «nemuritoare», tinerețea este generoasă mai ales cu... timpul, căci Viața abia începe și «cuvântul din poveste înainte mult mai este». Cugetând astfel, vă expuneți singuri remușcărilor – inutile – de mai târziu: «căutarea timpului pierdut» este o întreprindere amară. Asigurați-vă, așadar, o pregătire liniară și ascendentă. Fiți zgârciți cu fiecare ceas de răgaz: folosiți-l cu iscusință și inteligență, așa încât seara, când oamenii vrednici fac, chiar fără... creion, adunări și scăderi, când încheie bilanțuri provizorii și... făgăduitoare, să nu exclamați cu obida împăratului de odinioară: «Diem perdidit!»- am irosit o zi...” (LT, 6).

Soluția e munca ritmică pentru că, prin ea, spunea profesorul, ne racordăm la marele ritm al existenței, creației și Cosmosului: „Muncind ritmic – adică alternând în fiecare zi perioadele de efort intens cu cele de voioasă destindere- racordăm existența noastră la marile ritmuri ale vieții, ale artei, ale cosmosului: respirația și pulsul, versul și viersul, rotirile astrilor, perindarea anotimpurilor” (LT, 6). Aceste reflecții de elogiare a ritmului muncii prin care ființa umană se conectează la marile ritmuri ale vieții, Cosmosului și lumii ne trimit cu gândul la paginile de elogiare ferventă a muncii din *Memorialele* lui Vasile Pârvan, care vedea astfel rostul muncii: „Să muncim în libertate, să creem în libertate e să cântăm vieții cel mai frumos imn pe care l-ar putea sufletul nostru cuprinde în adâncurile lui. Munca e ritmul vieții. Ea dă ca și libertatea tărie și frumuseță și caracter propriu ființei noastre. Ea cuprinde în noi lumina aceea cerească de care se luminează toți cei mai slabi în jurul nostru și cari recunoscători înconjură cu iubirea lor lumina mai puternică a sufletului nostru. Iar de multa muncă a milioanele de lucrători harnici, luminează omenirea ca soarele în amiază. Și ritmului etern în care se poartă lumile infinite în Cosmos îi stă, în mărginirea lui, cu vrednicia alături, ritmul vecinic în care umanitatea își trece sânguința ei luminoasă de la veac la veac și de la mileniu la mileniu”².

Învățarea e un proces care nu se încheie odată cu dobândirea diplomei universitare, ci se prelungește pe tot parcursul carierei de dascăl, căci „el rămâne toată viața un ucenic, păstrându-și entuziasmul netocit,

² Vaile Pârvan, *Memoriale*. Ediție îngrijită, prefață și note de Ion Vartic, Cluj, Editura Dacia, 1973, p. 108.

lamura sufletului – neprihănită, interesul și curiozitatea intelectuală – mereu vii” (LT, 8).

Acestea sunt eforturi pentru apropierea mării și veritabilei culturi cu valoare eternă ce răspund condiției ființei umane creatoare de valori. Cultura nu se însușește însă în termene riguroase stabilite *ad-hoc*, ci printr-o asimilare treptată, îndelungată, prin conexare și interiorizare a cunoștințelor: „Nimeni n-a devenit însă «om cult» într-o săptămână, nici într-un semestru, nici într-un an. Cultura – evit în mod deliberat determinantul «generală» – se asimilează treptat, printr-un proces lent și răbduriu de osmoză, care pretinde îndelungate perioade de informare crâncenă, urmate de filtrarea și sedimentarea cunoștințelor, de conexarea și structurarea lor lăuntrică” (LT, 9). Spre a realiza toate acestea se impune prelungirea duratei muncii încordate la lumina lămpii de lângă tâmplă: „Stingeți, așadar, cât mai târziu LAMPA DE LÂNGĂ TÂMPLĂ. Iar sporul minții și al sufletului, dobândit seară de seară sub razele ei, dăruți-l vieții” (LT, 10), îndemna profesorul în finalul articolului ce deschidea cartea. „Lampa de lângă tâmplă” devenea astfel simbolul veghii nocturne la masa de scris de către cel a cărui viață era legată de o idee, de patima descoperirii. Sub semnul „lămpii de lângă tâmplă” s-a desfășurat și existența creatoare a profesorului G. I. Tohăneanu. La lumina ei se rânduiesc cele 15 volume individuale tipărite, 3 cărți de traduceri din Macrobiu și Vergiliu, 2 antologii de texte comentate din Creangă și Arghezi, 5 volume multiplicat, peste 700 de studii și articole în volume colective, în reviste de specialitate, literare ori publicații culturale sau cotidiene unde profesorul G. I. Tohăneanu a avut ani în șir rubrici permanente. Nu doar întinderea acestei creații la „lampa de lângă tâmplă” trebuie s-o remarcăm aici, ci și intensitatea de gând a ei, unicitatea, faptul că ea a rodit și rodește cu adevărat.

Sub semnul „lămpii de lângă tâmplă” sunt și articolele și studiile din cartea ultimă, chiar cu acest titlu, care numai din rațiuni didactice ar putea fi grupate în câteva teme și direcții de preocupări. Cartea este, totuși, aproape în întregime una de arheologie a cuvântului și expresiei, de luminare a frumuseții și semnificației lor. De aceea, după evidențierea semnificațiilor din articolul-prefață, analiza trebuie să se oprească în mod necesar asupra studiului intitulat *Puterea cuvântului*. El pornește de la premisa potrivit căreia cuvântul este elementul ireductibil al comunicării, iar cea mai nobilă întru chipare a sa este de indentificat în literatură ca artă a cuvântului. Frumoase aprecieri pentru mentalitatea românească extrăgea autorul din lămurirea etimologiei termenului *cuvânt*. De proveniență latină (*conventum*) și însemnând *întâlnire*, alcătuit dintr-o formă nominală a verbului *venire* precedată de prefixul sociativ *con-*, el exprimă în acest fel chiar originea și funcția socială a limbajului ca mijloc de comunicare:

„Etimologia însăși a substantivului nostru *cuvânt* – atrage atenția autorul –, devine astfel un argument care vorbește cu maximă forță persuasivă despre capacitatea gândirii populare de a pătrunde și de a-și tălmăci rosturile adânci și intime ale lumii. Cuvântul devine prin urmare, și din perspectiva verticală a istoriei, ba și din aceea a originii termenului care îl exprimă, rodul «întâlnirii», al «întâmpinării», căci omul se apropie de semenii săi, înțelegându-se prin puterile, mereu înnoite, ale gândului rostit. El așează punți trainice de la cuget la cuget și de la inimă la inimă” (LT, 133). Constatarea e întărită de o credință populară românească potrivit căreia în noaptea de Sânziene fiarele pădurii dobândesc privilegiul de a putea vorbi, instaurând pentru scurt timp prin cuvânt pacea și armonia între ele, fapt ilustrat și de Sadoveanu în romanul său *Noptile de Sânziene*. De aceea, evidențiază în continuare G. I. Tohăneanu, „Din perspectiva acestei frumoase născociri populare, *cuvânt* ajunge să însemne «înțelegere», «pace», exprimând astfel rostul și menirea fundamentală a omului pe care am încercat să o deslușesc în însăși îndepărtata obârșie latină a termenului” (LT, 135).

Autorul insistă în studiul său asupra intuiției pe care scriitorii și mai ales poeții au avut-o cu privire la disponibilitățile expresive ale cuvântului și la puterea lui de influențare a oamenilor. Era amintit Vergiliu pentru care cuvântul poetic are forța de a muta stelele de pe cer sau de a coborî luna pe pământ și se făceau referiri la atâtea ipostaze ale luptei poezilor cu cuvântul simțit ca inapt de a reda interioritatea lor, precum și la relația dramatică poet-material lexical. Așa s-ar explica și recurgerea la metaforă, care devine instrumentul eliberator de neputința limbajului uzual și prin care, de asemenea, se „reface frumusețea plenară a lumii, pe care, cel puțin câteodată, cuvântul propriu o dijmuește și o împuținează” (LT, 143).

Puterea și prestigiul cuvântului se dezvăluie, de asemenea, în ipostaza scrisă mai ales printre oamenii trecutului mai îndepărtat, înconjurați de eresuri, pentru care participiul adjectival feminin al lui *scrie*, care este *scrisă*, devine sinonim cu *soartă*, *destin*, *ursită* („Așa i-a fost scrisa”). Tabuurile lingvistice, eufemismele constituie și ele ipostaze ale recunoașterii puterii cuvântului.

O preocupare a mai multor studii pentru care G. I. Tohăneanu manifestă în această carte o înzestrare specială este coborârea la obârșia latină a unor cuvinte românești. Rostul unei asemenea descinderi este, cum o spune în unul dintre articole, „să demonstreze, în perspectiva istorică a limbii latine, că atât la nivelul cuvintelor vechi, cât și la acela al neologismelor, este posibilă descoperirea de «înrudiri»... derutante, prin ingeniozitate și proștețime” (LT, 174). Asemenea articole au în vedere unele cuvinte neologice latino-romanice sau termeni de origine latină selectați din limbajul uzual, precum *fragment* (vezi articolul *Fragment*),

chit, chitanță (vezi articolul *Chit și chitanță*), din unele fragmente de vers sau replici precum *rămas* („*Părintescul lor rămas*”), *crudelă* („*Știu cât ești de crudelă*”), *adorată* („*Vecinic adorato!*”) sau din unele motive literare, precum *cal* (vezi articolul *Calul năzdrăvan*).

Instructivă pentru descinderea amintită este discuția din articolul „*Vecinic adorato!*” asupra verbului *adora* și adjectivelor participiale *adorat, adorată*. Dezbaterea pornește de la verbul *a ura*, folosit în timpul sărbătorilor creștine, prin care se manifestă apetitul social al omului. Provenind ca sens din latinescul *orare*, el a însemnat inițial „a vorbi (răspicat)”. Prin întrebuințarea fundamentală, *orare* ajunge să semnifice atât „a ruga”, cât și „a pleda”, făcând astfel legătura între religie și activitatea juridică. Aflăm apoi o listă a neologismelor ce pornesc din latinescul *orare*, însoțită de scurte comentarii. Mai întâi este invocat *orator*, legat de activitatea juridică și politică, urmat de *orație*, însemnând în limba veche „felicitare”, iar în limba populară „urare în versuri adresată mirilor la nuntă de colăcari și alți nuntași”. Familia de cuvinte a lui *orare* se completează cu *inexorabil* și *perorație*. Cât despre *a adora* cu sensul „a iubi foarte mult, fără limite, a slăvi, a venera, a diviniza”, el își are originea în latinescul *adoro, adorare* care inițial înseamnă „a se adresa (cuiva)”, iar ulterior „a ruga, a implora”. Acest verb și adjectivul lui participiale *adorat, adorată* sunt dragi lui Eminescu, redând atitudinea de venerație și sfințenie față de ființa iubită.

Fragment, neologism latino-romanice împrumutat din latinescul *fragmentum, -i*, aparținând cuprinzătoarei familii a verbului cu infix nazal *frango, frangere, fregi, fractum* care a dat în românește *a frânge*, se bucură în articolul *Fragment* de foarte atente examinări privind familia de cuvinte (*fragmentă, fragmentare, fragmentat, fragmentar, fragmentarium*), alte neologisme aparținând rădăcinii latinești *frac-, frag-,* precum *fragil, fragilitate, fraged, frăgezime, fractură, fracție, fracțiune, efracție, refracție*. Un foarte interesant comentariu cu ilustrări din literatura mai veche este rezervat compusului neologic *naufragiu*, provenit din latinescul *naufragium*, în care specialiștii pot identifica pe *navis* și rădăcina *fra-* fără infix a lui *frango* „a frânge”.

În cazul lui *a rămâne*, căruia i se reconstituie familia de cuvinte și sinonimia în articolul „*Părintescul lor rămas*”, preocuparea lui G. I. Tohăneanu se îndreaptă prioritar asupra formei fără prefix *a mânea*, al cărei sens este acela de „popas temporar, scurt, în majoritatea cazurilor nocturn”.

Termenul *cal*, provenit din latinescul *caballus*, care a intrat mai târziu în română sub forma unor neologisme romanice precum *cabalin, cavaler, cavaleresc, cavalerism, cavalerie, a cavalcadă*, beneficiază, la rândul său, de un inspirat și cuprinzător comentariu în jurul motivului literar al „calului năzdrăvan” din articolul cu titlul *Calul năzdrăvan*. O

precizare esențială a autorului este aceea că „pentru *cal* româna, în special la nivelul ei popular, dispune de o seamă de sinonime care, la început, au funcționat ca adjective – epitete cromatice, caii putând fi lesne deosebiți după culoarea părului” (LT, 128). Astfel de sinonime sunt *murg*, *pag*, *roib*, *sur*, *șarg*, *șoreciu*, cu origine diferită, cărora G. I. Tohăneanu le urmărea rodnică manifestare în literatură.

Chit și *chitanță*, cuvinte aflate în legătură cu verbul *a achita*, cu adverbul *încet* și verbul *a înceta*, „aparțin – spune G. I. Tohăneanu în finalul articolului *Chit și chitanță* –, aceleiași «familii» de cuvinte, reprezentând, la nivelul limbii române, rădăcina latinească *quiet*” (LT, 75). Sunt invocate, de asemenea, cele două omonime ale lui *chit*, primul cu semnificația de „pastă formată dintr-un praf mineral și lichid vâscos (...) folosită la fixarea geamurilor în cercevele, la astuparea găurilor în lemn sau zid”, iar celălalt cu sensul de *balenă*, așa cum e cunoscut în limba veche ca împrumut din slavonă.

Tot o coborâre la originea cuvintelor, nelatină de data aceasta, are loc în studiul *Începutul și începătura cuvintelor*. „Începutul” înseamnă sunetele inițiale ale cuvintelor, iar „începătura” etimologia acestora, „începutul” dând seamă în unele cazuri de originea lor. Astfel sunt cele cu *h-*, discutate mai întâi în studiu. Constatarea asupra acestora era că „niciun cuvânt românesc moștenit din latină nu începe cu *h-*; cuvintele din vocabularul actual al românei cu *h-* la inițială sunt fie împrumuturi din alte surse, fie din alte origini” (LT, 109). În același fel, sunt de altă origine decât latină ori neologisme latino-romanice pătrunse mai târziu în limba română toate cuvintele care încep cu grupurile *cl-* și *gl-*. În schimb, grupurile consonantice *ml-* și *mr-*, la care se poate adăuga *zgl-*, garantează originea nelatină, în esență slavă a cuvintelor, căci nici latina, nici limbile neoromanice nu suportă asemenea grupuri la început. Neavând deloc prejudecăți asupra originii cuvintelor, G. I. Tohăneanu identifică virtuți expresive intrinseci cuvântului *mladă* și familiei sale: „Și totuși ce cuvânt frumos e *mladă*, ce familie bogată și destoinică are! La nivelul vegetalului mai întâi, iar apoi la toate nivelele vieții, el evocă sau sugerează «tinerețe», «gingășie», «suplete», virtuți intrinseci tuturor cuvintelor înrudite: *mladă* și *mlădiță*, *mlădios* și *mlădiu*, verbele *mlădia* și *înmlădia*, *mlădiere* și *înmlădiere*” (LT, 114). Similară e situația unui cuvânt cu grupul inițial *mr-*, *mreață*. Identificându-le pe toate în marile creații literare românești, G. I. Tohăneanu constata în legătură cu acest ultim cuvânt – *mreață*, existent de atâtea ori la Eminescu: „Nu cred că exagerez numind «uluiitor» ceea ce a izbândit, cu ajutorul unui asemenea cuvânt Eminescu” (LT, 144). Studiul asupra căruia ne-am oprit, *Începutul și începătura cuvintelor*, în care erau valorificate fapte de istoria limbii, dovedea cât de agreabilă poate

deveni această disciplin lingvistică atunci când face pact de solidaritate cu știința literaturii.

În lunga lor evoluție din istoria limbii, unele cuvinte își schimbă sensul, iar aceste modificări semantice echivalează în unele cazuri cu o degradare. Fenomenul era ilustrat cu multă știință de istoria limbii și finețe în studiul *Degradări semantice*. Unul dintre aceste cuvinte este *ticălos*, care inițial avea sensul de „vrednic de milă, sărman, nenorocit, biet”, fiind lipsit de vreo nuanță depreciativă pentru ca, ulterior, să-l dobândească pe cel de „josnic, mișel, mârșav, nemernic, netrebnic” sau, cu terminologie neologică, „abject, infam, mizerabil, scelerat, vil”. Alt cuvânt invocat pentru procesul de degradare semantică este *nemernic*, care în limba veche însemna „pribeg”, în timp ce mai târziu și azi are sensul de „ticălos”. Cuvântul amintit are și derivatul verbal *a nemernici*, a cărui semnificație este „a pribegi”.

Mizerabil, amintit și el în acest studiu, însemna inițial „vrednic de plâns, jalnic; care inspiră milă, compătimire”, spre a ajunge azi sinonim cu *ticălos*, *nemernic*, iar *mișel* (lat *misellus*) desemna în limba veche pe cel „sărman”, fiind acum sinonim cu *ticălos*.

De o degradare semantică se poate vorbi și în cazul verbului *a pricopsi*, analizat în articolul *Un verb sprintar: „pricopsi”*, care, în literatura mai îndepărtată, la I. Budai-Deleanu, Anton Pann sau N. Filimon însemna „a învăța”, în timp ce în zilele noastre se încarcă și de valori depreciative: „a se căpătui, a ajunge la o situație (materială) bună (adesea fără muncă)”.

În aceeași situație se află *ciudă*, despre care ni se spune în articolul „*Și mi-i ciudă...*” că, alături de *ciudesă*, în limba veche însemna „minune”, iar azi are ca sensuri apropiate cuvinte precum *invidie*, *pizmă*, *pică*, *gelozie*, *ranchiună*.

Un teritoriu drag lui G. I. Tohăneanu în această carte este cel al sinonimelor. Acest teritoriu este de identificat în articole și studii aplicate precum *Negură*, *ceață*, *pâclă*, „*Și mi-i ciudă...*”, *Brumă*, „*Din hotară în hotară*”, *Plai codrean*, *Regele Burtea*, *Gornicul de sub iezer*. Sinonimele, susținea profesorul G. I. Tohăneanu, așa cum le aflăm în dicționare, își păstrează acest statut în stilul științific, unde sunt substituibile, nu însă și în literatură, în special în poezie, unde cuvântul e nesubstituibil, unicul posibil a fi folosit. Dacă în stilul științific, susținea autorul, *natriu* și *sodiu* sunt substituibile, fiind sinonime „perfecte”, nu același lucru se întâmplă în limbajul uzual sau literar-artistic cu *prieten* și *amic*. Pentru Caragiale, care a compromis acest neologism latino-roman, *amic* este un partener ocazional la o bere sau la un șpriț, în timp ce Eminescu raporta pe *amică* la verbul latinesc *amare* atunci când se adresa în scrisori către Veronica Micle, scriind cu toată gravitatea „*Dulcea mea amică*”.

Sextil Pușcariu observase și el, așa cum ne face cunoscut G. I. Tohăneanu în *Regele Burtea*, că, deși *burtă* este sinonim cu *pântece*, în cunoscuta expresie „ciorbă de burtă” nu mai e posibilă substituirea lui *burtă* prin *pântece*.

O demonstrație elocventă despre comportamentul sinonimelor în literatură, cu toate diferențierile și nuanțele fiecăruia, ne oferă profesorul G. I. Tohăneanu în articolul *Negură, ceață, pâclă*. Cele trei cuvinte sunt străbătute în multiple aspecte, începând cu etimologia, continuând cu derivările, familia de cuvinte, semantica și diferențierile ce intervin în funcție de registrele stilistice ale limbii, în credința că toate aceste aspecte dau seamă de personalitatea limbii române. Exemplele pentru toate cele trei cuvinte din titlu provin mai ales din creația literară sadoveniană, unde ele se bucură de recurență deosebită și apoi din aceea a lui Dosoftei, Negruzzi, Alecsandri, Hogaș, Coșbuc, Blaga, Călinescu ș.a. O primă constatare în ceea ce privește creația sadoveniană este expresivitatea mai pregnantă a lui *negură*, datorită robusteții sale fonetice, fapt care face imposibilă înlocuirea sa prin celelalte două în titlul unei cărți precum *Țara de dincolo de negură*. Intervin, de asemenea, unii factori prozodici contextuali, precum structura dactilică a lui *dincolo*, care solicită pe *negură* cu aceeași dispunere a accentelor, precum și factori asociativi constând în aceea că, „În momente de exuberanță a imaginației, *Țara de dincolo de negură* deschide perspectiva spre ceea ce, în versurile vechimii, se cheamă «alt tărâm»” (LT, 212).

Subtilă se dovedește legătura stabilită în acest articol între verbul căsătoriei *nubere* „a se mărita”, care a dat neologismul *nubil* și *nur* (lat. *nubilum*). Explicația constă în aceea că la ceremonia nupțială tânăra căsătorită își acoperea fața cu un văl, care în latină se numea *nubea*, sensul fiind metaforic: vălul acoperă fața ca un nor (= *nubea*). La toate acestea se adaugă remarca potrivit căreia „mai cu seamă *ceață*, dar și celelalte sinonime, *negură* și *pâclă*, sunt aspecte ale realității sensibile pentru «privire». Ele stingheresc, stânjenesc ochiul, învăluind «contururile» și dijmuint bucuria contactului vizual cu lumea. Vrednică de a fi luată în seamă este acțiunea ațâțătoare asupra curiozității care se întrebă neîncetat ce poate fi «dincolo de negură». Relația dintre această troiță de termeni și simțul «văzduhului» se menține acută la nivelul derivatelor verbale (...)” (LT, 220). De aceea, în legătură cu această observație se impune menționarea neologismului *a obnubila* „a întuneca”, din lat. *obnubulare*, în a cărui alcătuire se descoperă prefixul *-ob* „în față” și tema substantivului *nubilum* „nor”: „Iarăși și iarăși «norul» fură ochiului un crâmpei al lumii” (LT, 221).

Exemplar pentru știința stabilirii de conexiuni semantice și subtilitatea asocierilor se dovedește în această carte articolul *Brumă*.

Termenul *brumă*, ne asigură dicționarele, are drept sinonime *chiciură* și *promoroacă*. Totuși, ne atrage atenția G. I. Tohăneanu, *bruma* se dovedește mai puțin consistentă decât *promoroaca*, substituirea acestui din urmă termen nefiind posibilă prin celălalt. Profitabilă științific este legătura sesizată între *brumă* și etimologia sa: „în latină *bruma* însemna «ziua cea mai scurtă», «echinocțiul de iarnă», această zi fiind «brevima», formă de vechi superlativ feminin pentru *brevis*, *breve*, pătruns în limba română în structura unor compuse și derivate neologice”(LT, 229) și, „cum ea, *bruma*, nu are, ca zăpada, consistență, în urma surprinzătoarelor puteri asociative ale gândirii populare, ajunge să redea, plastic și relevant, conceptul de «puținătate»” (LT, 230).

Nu putea scăpa din vedere comentatorului familia lui *brumă*, alcătuită din derivate atât de bogate și felurite, cărora le urmărește prezența în literatură, implicațiile expresive ale unora, precum *brumăriu*, datorită sufixului *-iu*, prin care limba română a făurit atâtea derivate adjectivale devenite epitete cromatice.

Pilduitor pentru finețea interpretărilor, pentru abilitatea de a descifra sensuri și nuanțe și de a stabili aria derivărilor este și articolul „*Din hotară în hotară...*”, al cărui titlu este dat de un cunoscut vers din *Doina* lui Eminescu. *Hotar* este un împrumut din maghiară, cu o bogată polisemie și forță de derivare, având ca sinonime parțiale pe *marginie*, *graniță*, *frontieră*, cărora li se precizează originea, nuanțele, sensurile și familia de cuvinte. Polisemic, cu o bogată derivare, ca și *hotar*, este *marginie*, spre deosebire de *graniță*, mult mai sărac, iar *frontieră* rămâne un termen neologic cu întrebuințare tehnică de origine franceză, limbă în care s-a format din *front* „frunte” cu sufixul *-ière*. Concluzia este că termenii „*marginie*, *hotar*, *graniță*, *frontieră*, de origini diferite (latină, maghiară, slavă, neologism din franceză), învederează înlesnirea cu care lexicul românesc adună din toate părțile material sinonimic, folosindu-l, așa cum m-am străduit să arăt, cu randament maxim. Toți acești termeni, firești și necesari intercomunicării umane, nu sunt pe măsura poezilor autentici” (LT, 241).

Un alt cuvânt discutat în relație cu sinonimele sale, puțin prezent în lucrările de lexicologie, este *codrean*, derivat adjectival al lui *codru*, însemnând „de codru, din codru” și având ca sinonim pe *haiduc* și *lotru*. Ceea ce observă, printre altele, G. I. Tohăneanu în articolul *Plai codrean*, – unde analizează cele amintite, este că *lotru*, ca și *fur* și *hoț* de altfel, nu are în folclorul și literatura cultă pe această temă o valoare peiorativă atunci când înseamnă „haiduc” și că *lotru* face pereche cu termenul *codru* prin potrivirile sonore din rimă, fapt firesc, întrucât „*codrul* înseamnă pentru *lotru* un mediu ideal de desfășurare a acțiunilor lui reparatoare” (LT, 57).

Un alt termen, mai puțin cunoscut de nespecialiști, sinonim de origine slavă pentru *pădurar*, este *gornic*, discutat în articolul *Gornicul de sub iezer*. Vorbitorii obișnuți fac ușor legătura între *pădurar* și *pădure*, dar nu văd proveniența lui *gornic* din slavul *gora* care înseamnă *munte*, muntele fiind firesc asimilat pădurii. Comentariile lingvistice sunt realizate prin agreabile incursiuni în literatura privind pădurea și muntele aparținând lui Blaga, Labiș, Sadoveanu, Eminescu.

O sensibilitate particulară este dovedită de G. I. Tohăneanu pentru evidențierea puterii de asociativitate și inventivitate a vorbitorilor români din timpurile mai vechi prin derivarea cu unele sufixe, în special cu *-iș*. Amintind de atâtea adverbe formate cu acest sufix, el realizează scurte comentarii la unele mai rare, precum *boldiș*, *pâcliș*, *rotiș*, *șoldiș*, *vintriș*, oprindu-se la unul uzual, *morțiș*, într-un articol ce are titlul acestui termen. Însemnând „cu orice preț, cu insistență, în mod stăruitor” și provenind de la *moarte* + sufixul *-iș*, el a suferit un proces de abstractizare, îndepărtându-se de la cuvântul de bază.

Comentatorul descoperea și în această carte frumuseți neștiute, sensuri ascunse ale cuvintelor – pentru vorbitorii obișnuți sau pentru intelectualii nespecialiști în știința limbii. Câți știu, de pildă, că *scofală*, care poartă azi o încărcătură familiară, iar alteori conotații ironice însemna inițial un fel de mâncare foarte gustos? Autorul ne dezvăluia toate acestea în articolul „Nu găsesc că-i vreo scofală...”, al cărui titlu e dat de un vers din *Cântice țigănești* de Miron Radu Paraschivescu, sensul inițial identificat constituind pentru comentator prilej de incursiune în literatura pe teme culinare a lui Mihail Kogălniceanu, C. Negruzzi, Al. O. Teodoreanu, Emil Brumaru.

Puțini știu, de asemenea, că expresia *slab de înger*, care înseamnă „timid, lipsit de curaj, fricos”, expresie analizată de G. I. Tohăneanu într-un articol cu același titlu, își are punctul de pornire într-un eres popular, potrivit căruia orice copil care se naște are dat de divinitate un „înger păzitor”. „Treptat – ne spune aici autorul –, acest *înger de pază*, acest înger *păzitor* ajunge să denumească, în viziune folclorică, însăși «firea» omului, însăși alcătuirea lui lăuntrică. Așa se explică înfiriparea și închegarea expresiei *slab de înger*, «timid, temător, șovăielnic, incapabil de o hotărâre fermă» (LT, 119).

Nici expresia *netezește mâța*, sinonim pentru *a mângâia*, aflată în *Povestea vorbii* de Anton Pann, nu e cunoscută în ceea ce privește sensul sau, chiar dacă acesta este știut, vorbitorii nu realizează și cum s-a ajuns la el. În articolul chiar cu titlul *Netezește mâța*, G. I. Tohăneanu află explicația prin referire la o seamă de practici din viața omului și animalelor, afirmând: „Puntea semantică dintre cele două verbe – *a mângâia* și *a netezi* – se întemeiază pe faptul că «netezirea» are ca obiect

orice fel de asperitate fizică. Or, iritarea pisicii se manifestă nu o dată prin «zburlirea» părului care, în astfel de situații, se cere «netezit», adică «mângâiat» (LT, 89). Ca și în alte cazuri era folosită ocazia de a realiza, într-un stil inimitabil, analiza lingvistică a lui *neted*, prezentându-ni-se, de asemenea, o listă a derivatelor cu *-ed*, alături de „modelele” lor din latină.

În alte articole, aflăm mai întâi o semnalare a unor teme sau motive literare pentru ca, odată indicate, să ni se propună analiza lingvistică și stilistică a unor cuvinte și expresii care individualizează aceste teme ori motive literare. Motivul muncii încordate, de pildă, e schițat în articolul *Liturghia muncilor*, prin remarcarea lui în *Cântare omului* de Arghezi și în literatura lui Ion Agârbiceanu. Motivul amintit constituie însă un prilej de analiză stilistică a locuțiunii adverbiale *pe răpușie*, aflată în contexte literare atât de diversificate, locuțiune având sensul „pe întrecute, pe viață și pe moarte”. Ea își are corespondent în verbul *a răpune* „a întrece”, cu participiul *răpus* „lăsat în urmă”, „doborât”, „întrecut”.

În „*Nu mor strămoșii niciodată*”, articol ce reia titlul unei poezii de Octavian Goga, este amintită mai întâi bogata literatură despre bunici aparținând lui Delavrancea, Ionel Teodoreanu, Sadoveanu, Zaharia Stancu ș.a., pentru ca pe fondul acesteia să fie studiată familia de cuvinte a lui *bunic* și *străbunic*.

O temă ce suscită interesul comentatorului în articolul „*Mișcătoarea mărilor singurătate*” este expresivitatea cuvintelor în literatură în funcție de volumul lor fonetic. Este necesar de precizat că acestea devin sugestive prin volumul lor de mai multe sau mai puține silabe numai în literatură, în special în poezie. Pentru cuvintele lungi, ideea este ilustrată foarte convingător prin exemple, în special din poezia eminesciană, referitoare la ideea nemărginirii cosmosului sau întinderii marine, care solicită în mod necesar vocabule de acest gen: *mișcătoarea*, *singurătate*, *pustietate*, *nemărginit*, *depărtărilor*, *catargele*, *necuprinsele*, *aripele* ș.a. Există și fenomenul invers, cel al reliefării ideii poetice prin cuvinte scurte, de obicei monosilabice, așezate succesiv, fenomen evidențiat prin versul eminescian din *Călin-file de poveste*: „Așezând genunchi și mână *când pe-un colț când pe alt colț*”. Desigur că, pe lângă volumul fonetic mai întins sau mai restrâns, trebuie ținut seama de alți factori, precum configurația accentelor, ritmul, mijloacele fonostilistice ș.a.

Un studiu singular ca tematică este cel intitulat „*Spațiu*” și „*Timp*”: *corelații lingvistice*. Constatarea de ordin general e aceea că spațiul și timpul își dovedesc interdependența și printr-o seamă de reflexe lingvistice, vizibile în faptul că, într-un număr însemnat de cazuri, aceleași elemente lexicale, în special jonctive precum *unde*, *pe loc*, *urma* (*pe urmă*, *pe urma*) ș.a. exprimă valori atât spațiale, cât și temporale. De asemenea, din perspectiva istoriei limbii, valorile spațiale sunt anterioare celor

temporale, care se dezvoltă pe temeiul celorlalte, explicația fiind de aflat „în amănuntul că «spațiul» este mai concret decât «timpul», iar proprietățile spațiale ale obiectelor sunt mai numeroase și mai «evidente», mai ușor perceptibile” (LT, 49).

Tot caracter singular față de toate celelalte studii ale cărții are cel intitulat *Retorica minulesciană*, care este așezat imediat după articolul-prefață amintit. În articol este examinată opera unui scriitor sub raportul unei trăsături caracteristice, și anume retorismul. Despre retorismul ori grandilocvența poeziei lui I. Minulescu s-a vorbit mult în critica și istoria literară românească, fapt devenit aproape un loc comun. Nu au fost însă evidențiate și mijloacele retorico-stilistice prin analiza pe text, care duc la retorismul poeziei minulesciene, așa cum a făcut-o G. I. Tohăneanu în acest studiu. Observațiile sale constituie atâtea rezerve față de lirica lui I. Minulescu. Cu toate reținerile în privința tehnicii poetice, în final ni se atrage atenția: „Întrebat dacă îl iubesc sau nu, aș răspunde afirmativ. Meditând asupra versurilor sale, meditezi, de fapt, asupra rosturilor și tâlcurilor Poeziei înseși, căreia Minulescu – poate ca nimeni altul, în veacul tehnicii și al... benzinei – i-a arcuit noi punți către sufletele marilor mulțimi de oameni” (LT, 39).

Cartea profesorului G. I. Tohăneanu, ca și altele ale sale, dovedea cât de agreabilă poate deveni știința limbii atunci când face apel la știința literaturii și la perspectivele culturii, cât de binevenită devine alianța acestora într-o viziune și practică integratoare.